

Az ötvösművészet, magyar mesterei és céheik – váradi vonatkozások

Az írásunk legelső felében csak általánosságban szólunk erről a szép, bizonyos időkben művészi teljesítményt nyújtó iparágról. A továbbiakban részletesebben összefoglaljuk a róluk már több helyen közölt ismereteket, valamint mestereik céhekbe történt tömörülését. A második rész a mai kelet-magyarországi és a nyugat-erdélyi városok – köztük Nagyvárad – ezen különleges céhszervezeteinek és írásban fennmaradt szabályzatainak, megállapodásainak bemutatásával foglalkozik. (E földrajzi területet mondhatnánk Tiszántúlnak is, Partiumnak is, azonban egyik szó sem fedti le valójában a tájegységet.)

Az ötvös ősi mesterség, feladata a nemesfémek (arany, ezüst) kézi erővel történő megmunkálása. A fémműves munka „legnemesebbjének”, az arany- és ezüstművességnek tradícióit foglalja magába. Talán csak valamivel későbbi a sokak által legősibb mesterségnek tartott, a vasat megmunkáló, alakító kovácsnál. Munkafolyamataik sokban hasonlítanak egymásra, azonban az ötvös kisebb darabokkal és szerszámokkal dolgozik, alkotásainak mérete, minősége is lényegesen eltér kovácsokétól.

Mielőtt rátérnénk a címben megadott témára, két dolgot szeretnénk az olvasókkal közölni. Az egyik nyelvészeti jellegű: ismertetőnkben nem tudjuk kikerülni a szóismétléseket, mert nyelvünkben nincsenek néhányra megfelelő és pontos szinonimák, ilyen a mester (összetett szóban elő- és utótaggal), a céh, a rendszabály. A másik pedig a forrásokra való pontos hivatkozás nélkülözése. Tudniillik az egyes lexikonokban, szótárakban, a Wikipédián, a Hungaricanán és más helyeken található jellemzőket, amelyek róluk szólnak, munkájukkal kapcsolatosan leírnak, vegyesen, a leglényegesebb elemeket kiemelve dolgoztuk bele e viszonylag rövid ismertetésbe. Ezért azokra elemenként (kiadó, évszám, oldal stb.) nem utalunk.

Az ötvösök által készített munkadarabokat, főként ékszereket már az ókori Egyiptom lakói, majd a görögök és a rómaiak is szívesen használták és viselték. A magyarországi régészeti leletek bizonyítják, hogy őseink, valamint a Kárpát-medencében a honfoglalás előtt élő népek is nagy becsben tartották ezen mesterek alkotásait. A legtöbb leírás szerint hazánkban már a XIV–

XV. századtól virágzott az ötvösművészet, főként a gótikus stílusban készült tárgyakon (például kelyhek), amelyeket egy speciális, kimondottan magyar díszítő eljárással, az úgynevezett sodronyzománccal díszítettek. Mint minden szakterületen, az idők folyamán lassan itt is bizonyos munkamegosztás következett be. Különváltak az arany- és ezüstművesek, az ékszerészek, a pecsétkészítők, a drágakövesmetszők. Sőt, a XVII. századtól már sokszor úgy írnak e művészeti ágról, szakmáról, hogy az már „csak mesterség”, mert csupán tudást igényelt. Ugyanis a mesterek „paraszi”, azaz tömegáru darabokat is készítettek, és azokat a műhelyükben, vásárokon és búcsúkon is árusították.

Az ötvösök, mivel ilyen különleges és értékes anyagokkal dolgoztak, érteően nagyon korán céhekbe tömörültek. Szervezetük megalakulásának több oka közül csupán néhányat emelünk ki. Ilyen a munkájuk minőségének, a felhasznált alapanyagok eredetiségének, tisztaságának biztosítása. Csak a tanulóéveit letöltött, mesterremeket készített és felszabadult fiatal bevétele a mestertársak közösségébe. A kontárok-tól való elkülönülés. Más településen tevékenykedő mester ne foglalhassa le a céh városában az ott élő lakosság ilyen irányú igényeinek kielégítését – és sorolhatnánk a rendszabályukban pontosan definiált kikötéseket.

A magyarországi céheknek három fajtáját különböztethetjük meg. Az úgynevezett homogén céheket, amelyek nagyobb városainkban működtek. Ott, ahol az ugyanolyan mesterséget űző iparosoknak a száma nagy volt, például a szatmári vagy a váradi szabók szerveződése. Kisebb településeken, amelyekben egy-egy mesterséget ke-

vesebben űztek, a hasonló vagy egymáshoz viszonylag közelebb álló, egymást kiszolgáló mesterek alkottak egy közösséget. Jó példa erre a sárospataki lakatosok, bádgosok, órássok, puszkaművesek, asztalosok és fejművesek 1608-ban megalakult, és közös rendszabályt használók céhe.¹ A harmadik típus a korábban szinte rendkívülinek számító, úgynevezett szövetkezett céh volt. Ez főként a mai Magyarország északkeleti, nagyobb városai között jött létre. A megfogyatkozott számú, de azonos szakmát képviselők fennmaradásuk érdekében megtartották a saját céheiket, de a viszonylag „közelebbi” nagyobb települések céhei kényszerűségből szövetkeztek egymással. Engedményeket tettek mestereiknek elköltözés esetén, tanulóiknak a további haladását biztosították, vagy épp a vásáraikon való árusítást engedélyezték – ezzel segítettek mestertársaiknak. (Erre a céhtípusra még később visszatérünk, amikor majd a nagyváradi ötvösökről szólunk.)

A *Magyar katolikus lexikon* szerint a hazai ötvösöknek körülbelül negyven önálló – tehát nem vegyes – céhszervezete működött a XV. századtól. Védőszentjük a VI–VII. században élt frank aranyműves, Szent Eligiusz volt, akiről a céhek tagjai december elsején emlékeztek meg vidékenként más-más formában.

A Wikipédia szerint a legelső ötvös-céh Kassán alakult meg 1376-ban. Ezt az időpontot kissé korainak tartjuk, és nem is találtunk rá konkrét, írásos bizonyítékot.² (Közvetett nyelvészeti adatok azonban arra engednek következtetni, hogy az ő első szabályzatukat vehették át a tiszántúli városok céhei. Ugyanis szövegükben megőrizték az

abaúji nyelvjárás egyik jelenségét, a hangsúlytalan ö-zést olyan szavakban, mint: vizkörösz, céhmestör, embör, nyelvön, istenös, meglött. Ez a hangtani jelenség nem volt jellemző sem Hajdú, sem Bihar vármegye területére.³ Az azonban biztos, hogy a török hódoltság idején ebben a városban, azaz Kassán működött hazánk ötvösművészetének egyik leghíresebb műhelye, ahova messze vidékről jártak akkori nemesaink, főuraink megrendelésre.

Nem is gondolnánk, hogy e mesterség milyen sok tevékenységi egységet foglalt magába a középkorban! Hagyományos „műfajait” saját felosztásunk szerint zárójeles példákkal és magyarázatokkal a következő altípusokba soroltuk.

Az ékszerészek testen, hajban viselt tárgyakat készítettek. Szinte minden kornak megvoltak a jellegzetes, divatos darabjai, ezek közül egyes számban többet is felsorolunk: karperec, nyaklánc, fülbevaló (függő), gyűrű, pecsétgyűrű, násfa, hajtű, diadém (ékköves fejdísz). Ruhán viselt, öltözetkiegészítő darabok: melltű, övcsat, nemesfém kapocs, illetve a drágakövel, féldrágakövel, borostyánnal, elefántcsonttal kombinált gomb, boglár. A lakásban étkezésnél használt eszközök: kanál, villa, sőtartó, pohár, ivókupa, kehely, tányér, tál, kanna, valamint más helyiségekben használt, részben célszerű, részben dísz tárgyként kihegyezett darabok: gyertyatartó, állat- és virágalakok, nemesfém keretbe foglalt tükör, kisebb-nagyobb kép vagy festmény, kagyló, strucctójas, kókuszdió. A leggazdagabb nemesaink, főuraink megengedhették maguknak, hogy különböző célokat szolgáló kazettákat és kisebb bútordarabokat is

díszíttessenek. Ugyanez vonatkozik a lószerszámaikra, tarsolylemezre,⁴ valamint egyes fegyverekre (szablya, pallos, egyéb „huszári művek”). Főként a kardoknak, töröknek a markolatát és a tokját szokták ezüstöztetni, aranyoztatni.

Az ötvösművészettel (nem mesterséggel!) kapcsolatosan – nem véletlenül – külön kategóriába szokták sorolni az egyházi jellegű dísz- és használati kellékeket is: kehely, gyertyatartó, szentségtartó, kereszt, ereklyetartó, paténa,⁵ csengő. Végül ezen mesterek különleges csoportja végezte a már nagy művészetek körébe tartozó feladatot: szobrok, épületek, oltárok, templomok toronysisakjának aranyozását.

Az itt olvasottak bizonyítják, amit közben már többször is említettünk: a XVII. századig inkább művészetről, utána inkább már „csak” mesterségről beszélhetünk, mivel nem nagyon volt szükség a roppant drága és igényes, egyedi darabok készítésére. Ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy a mesteremberektől elvárt sokrétű feladat az idők folyamán szükségszerű munkamegosztáshoz vezetett, és közülük egyesek csak bizonyos kivánalmakat, felkéréseket elégítettek ki. (Például aranyműves, drágakövmetsző, ékszerész stb. – ezeket a területeket itt nem részletezzük.)

A nemesfémekkel és drágakövekkel bennfoglalt tárgyakkal dolgozó, alkotó ötvösmesterek különböző formában védték le a termékeiket, bizonyították az eredetüket, és vállalták a felelősséget munkájuk minőségéért. Erre a célra szolgált a részben még ma is használatos ötvösjeggy, amelynek négy fajtáját használták és különböztették meg. A mesterjeggy a tárgy készítőjét jelölte meg, lehetett a név két kezdőbetűje

vagy egy ábra. A származási jegy a céh városának a jele, többnyire a címere vagy a kezdőbetűje volt. A finomsági jel vagy fémjel a más fémekkel, többnyire ezüsttel ötvözött anyagok arányát jelölte, ábra vagy szám megadásával történt. Célja az anyageretiség százalékanak bizonyítása mind a céh, mind a megrendelő (vevő) felé. A próbabélyeg pedig rendszerint három betűből állt, az arany tisztaságának fokát s egyben a céhmester, másképp „látómester” ellenőrzését, tevékenységét igazolta. Ma már csak a harmadik, esetleg a két utóbbi összevont használata a jellemző, amelyben az aranyból készült tárgy nemesfémarányát jelölik a karát⁶ mértékegység megadásával.

Amint a bevezetőben és a címben jeleztük, a második részben a Tiszántúl, elsősorban Nagyvárad ötvös céhével ismertetjük meg olvasóinkat. Pontosabban csupán közvetett módon tudunk szólni minderről, mivel a török hódoltság idején a város több ízben gazdát cserélt, és magáról a céhről, annak működéséről és szabályzatáról nem maradt fenn dokumentum. Azonban más okiratokból sikerült megtudni több, biztosan elfogadható adatot az ott élt mesterek életéről. Mindezeket a továbbiakban időpontokkal, s ahol lehetséges, nevekkel is bizonyítjuk.

Váradnak volt ötvöscéhe, szabályzata megegyezett a hasonló nagyságú, viszonylag közel lévő városok céhrendjével, azonban a történelmi események miatt életük jelentősen megváltozott. Csúpan feltételezés, hogy az idősebb mesterek abbahagyták a munkájukat, mivel termékeikre nem volt kereslet. A fiatalabb ötvösök egy része más, biztonságosabb helyre költözött, ezáltal

A brassói ötvös céh behívójelvénye, 1556 (Magyar Nemzeti Múzeum)

megszűnt a tanulói utánpótlás. Ebből következik, hogy számuk oly mértékben lecsökkenhetett, hogy már nem tudtak alkotni és fenntartani egy önálló céhet. Más megoldás felé kellett fordulniuk, hogy tudásukat használhassák, és a családjukat eltartsák. A mesteremberek kevés száma miatt a céhforma harmadik, szövetkezett formáját választották a velük egyenjogú és -rangú céhekkel. Egyes pontokra nézve számukra kedvező egyezséget kötöttek, amelyeket mind szóban, mind írásban egyeztettek az adott település még működő ötvöscéhével.⁷ Három pontosan ismert és átírásban közölt dokumentum is bizonyítja mindezt. A továbbiakban ezek megfelelő részleteit kiemelve írunk róluk.

Időben az első: a debreceni társai⁸ 1598-ban keltezett rendszabályai.⁸

Ez egy 36 artikulusból (pontból) álló, magyar nyelvű, nagyon részletes leírás, amelynek átírásban minden részét ismerjük. Régi nyelvezete, archaikus szavai, főleg a már a XVI. századi élő nyelvben sem ismert igeragozási formái mind azt bizonyítják, hogy ez egy jóval korábbi szabályzat utólag talán többször is kiegészített és módosított változata. Befejezésében tizenhat (!) ötvös neve van felsorolva, ami nagyon magas számnak tűnik ebben a korban. Természetesen azt nem tudjuk bizonyítani, hogy ezek a céhtagok mind debreceni lakosok voltak-e, hisz a közeli települések mestereit is befogadhatta a céh.

A 36 szabályból hármat kívánunk bemutatni, amelyek közvetve vagy közvetlenül érintették a nagyváradi kollégáikat. A huszadik, hosszú és több részből álló cikkely először csak általában foglalkozik a máshonnan áttelepülőkkel. Azt írja, hogy ha más városból jönne olyan mesterember, aki helyt akarna változtatni „az országnak háboruja miatt... (és) az kik széljel búdostanak”,⁹ de régi helyükön a mesterremeket megcsinálták, azokat a céh befogadja, csupán mesterasztalt tartoznak adni, és 8 forint beálló pénzt fizetni. Azután következik a váradiakra vonatkozó bekezdés: „Továbbá azért vannak oly czéhök bizonyos városokban, kikkel eggyez mindönben az debreczeni ötvösczéh, és egy rendtartással is élnek...”, ha remeket csinált Váradon vagy Debrecenben, akkor „szabadosan mehet” az egyikből a másik céhbe. És itt olvashatjuk a legnagyobb engedményt: „egy mestörasztallal tartoznak, egyébbel semmivel sem” – tehát még a céhbe lépés pénzdíját is elengedték nekik. Mindebből arra következtethe-

tünk, hogy korábban már működött Váradon ötvöscéh, a szabályzatuk megegyezett a debrecenivel, sőt egymás munkáját ismerték és megbecsülték. Bizonyára a két város között készült erről írásbeli megállapodás is, azonban az nem maradt ránk ugyanúgy, mint a váradi szabályzat sem.

A 17. artikulus magával a mesterremekkel foglalkozik. Részletesen leírja, hogy a rosszul sikerült munkát csak háromszor lehetett megismételni (természetesen a vele járó anyagiakat megfizetni), utána az inas vagy újra kezdte a tanulóéveit, vagy a mestere elbocsátotta. Részben idézzük e részletes és nagyon pontos leírást, ahol lehetett, megtartva a régies szavakat, kifejezéseket. A remek három részből állt. Elsőként „egy szép öszvejáró aranyos kupa” készítése. Az öszzejáró másutt egybejáró jelző azt jelentette, hogy két teljesen egyforma darabot kellett elkészíteni. Ugyanis ez sokkal nehezebb, nagyobb figyelmet igénylő feladat, mint egyetlen ivóedény hibátlan kivitelezése. A második feladat egy olyan aranygyűrű készítése, amelybe egy szép, drága, „szinös kű, nyolcz szegű” volt belefoglalva. (A megkötés itt is a munkadarab elkészítésének a nehézségére utal.) „Az harmadik remök egy helymös pecsét, de nem rostélyos és nyitott helymös” megalkotása. A „helymös”-helymes kiavult szavunk címeres (eredetileg sisakos) pecsétet jelentett, és – mint láthatjuk – a kikötéseknek megfelelni nem volt könnyű feladata a mesterjelöltnek. Mivel az említett két város szabályzata megegyezett, ezért biztosak lehetnek abban, hogy az átköltöző mesterek valóban „mesterek” voltak.

Végül az utolsó, a 36. paragrafust idézzük: „... minden készétött mű-

A kassai ötvös céh pecsétje, 1476 (Kelet-szlovákiai Múzeum, Kassa)

vekre az ötvösmester az ő saját nevét felmesse avagy üsse fel...” Ha ezt nem tenné meg, akkor rá a céhmester két forint büntetést szab ki. E szabály miatt szoltunk részletesen korábban az ötvösjegyek fajtáiról és azok alkalmazásáról. A cikkely nagyon tömör és szigorú mondattal fejeződik be: ha egy-egy mester nem tartja be az itt leírt artikulusokat, akkor „szabadságokat elveszessék”, azaz a céh tagjai közül kizárják őket.

Mivel a hazánkat megszálló törökök miatt a Tiszántúlon főként a váradi ötvösmesterek voltak leginkább kitéve a „sanyaru állapotoknak”, kénytelenek voltak más, hasonló rendszabályzattal bíró városokkal is szövetkezni. 1601. március 10-én kelt az az utókornak fennmaradt rövid okmány, amely Nagybánya hasonló céhével kötött.¹⁰ A váradi „Eöttveös Pál” mester a céh levelével személyesen kereste fel ilyen kérelemmel a város ottani céhtagjait azzal a céllal, hogy Váradon letett remekkel egy-egy ötvös beállhasson a nagybányai

céhtagok sorába. Nagybányán ekkor dévai Ötvös András és csengeri Ötvös András voltak a céhmesterek. Ők és a testület megértette, elfogadta a kérést, helyt adott a kérelemnek, és a szövetség létesítéséhez készségesen hozzájárult. Azonban ők is kikötötték a mesterebéd megadását, ezenkívül csupán hat forintnyi beállópénzt tettek kötelezővé. Hitelesítésül a céh összes tagja aláírta (váradi Ötvös Pállal együtt) a megállapodást.¹¹ Feltétlenül érdemes a tíz nagybányai mesterember nevét itt is megörökíteni (maga az Ötvös szó több helyesírási variációban íródott le Eotves Eotveos): Ötvös András dévai, Ötvös András csengeri, Ötvös János szakmári, Ötvös Fábán lónyai, Ötvös István bányai, Ötvös Gáspár dési, Ötvös Bálint lónyai, Ötvös Balázs dési, Ötvös István paládi (Nagypalád) és Ötvös János mohácsi (Aranyosmohács?).

Sajnos a tíz ötvösmesterből egyiküknek sem ismerjük meg a valódi családnevét, ugyanis a nagybetűsen írt ötvös a foglalkozásukat jelenti, a keresztnév után álló, kisbetűs melléknév pedig feltehetően mindegyiküknek a származási helyét jelölhette meg. Természetesen előfordulhat, hogy volt köztük olyan, aki Nagybánya céhéhez tartozott, ugyanakkor dolgozott például Déván, Csengerben vagy Désen (is). Hogy ez a kényszerű, de „atyafiúi” egyezség időben meddig tartott, arról nincs tudomásunk.

Összefoglalásként megismételjük a legfontosabb gondolatokat: a török idők előtt Várad városában működött egy önálló, mégpedig jó hírű ötvös-céh. Rendszabálya megegyezett a környékbeli nagyobb városokéival, így a Debrecenben működő társaikéival is.

Ezen az okmányuk az idők folyamán vagy megsemmisült, vagy mind a mai napig valahol/valakinél lappang (például egy valamikori mester utódainál). A tiszántúli városok mesterei jól ismerhették és megbecsülték a váradiak munkáját, ha azt szakmailag feltételek nélkül elfogadták, és teljesítették a kérésüket. Csupán a formások betartásához ragaszkodtak, amelyek nem elsősorban anyagi, hanem inkább

hagyományokon alapuló, mondhatnánk inkább jelképes, rituális jellegűek voltak.

Arra nincs adatunk, hogy a város 1692. évi, töröktől való visszafoglalása után mikortól tudott újra létrejönni egy önálló, homogén, működésképes ötvös céh Nagyváradon.

Dr. Barkóczy László, Kaposvár
Dr. Fülöp László CSc, Kaposvár

Jegyzetek

- ¹ Zoványi Jenő hasonló című közlése. *Történelmi Tár*. 1893. p. 373–376.
- ² Kolozsvár ötvöscéhét a feltételezések szerint a XIV. század végén vagy a XV. század elején alapították. Ebből a korból származhat az első szabályzatuk. Ezt 1494-ben felújították, majd 1516-ban módosították.
- ³ Imre Samu: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1971. p. 361–365.
- ⁴ A tarsoly eredetileg vállra vethető lapos (bőr)táskát jelentett. Erre készítették nemesfémből díszes borítólapot.
- ⁵ Kerek, a közepén bemélyedő kis arany(ozott) tányérka, amelyen a szentmise alatt tartják az ostyát.
- ⁶ Az aranyötvözet finomsági fokának mértékegysége. Egy karát 4,167%-os aranytartalmat jelent.
- ⁷ Mihalik József: *Magyarországi szövetkezett ötvöscéhek a XVII. században*. *Történelmi Tár*. 1893. p. 368–373.
- ⁸ Révész Kálmán: *A debreczeni ötvöscéh rendszabályai. 1598–1600*. *Történelmi Tár*. 1887. p. 595–607.
- ⁹ Némelyik szakirodalom ezt a szót a mesterlegény vándorlásaként (peregrináció) értelmezi.
- ¹⁰ Hasonló céhszövetség jött létre jóval később, 1666. július 15-én a kassai és az ungvári ötvösök között a kassaiak kezdeményezésére a fentebb leírt engedmények megtételével.
- ¹¹ 1893-ban Mihalik József szerint „E szövetkezés okmányának eredetije a Felső-Magyarországi Múzeumban, Kassán őriztetik”.